

Zdenko Reguli

Samuraji: vzdelaní alebo hlúpi?

Tento článok má ambície predstaviť japonskú bojovú, ale aj aristokratickú šľachtu z pohľadu dejín výchovy a vzdelávania. Odkiaľ Japonci prišli? Boli samuraji vzdelaní a kultivovaní ľudia alebo boli nevzdelanými nástrojmi moci vládnucimi výhradne mečom?

Kto sú Japonci? Najstaršie dejiny.

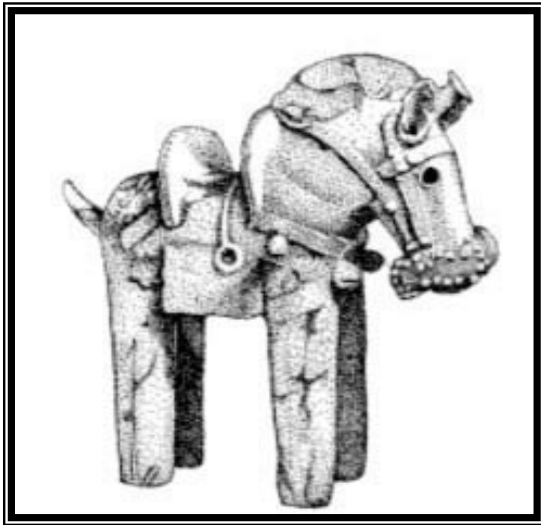
Štát Jamato založil podľa legendy (neskôr zachytenej v kronikách Kodžiki a Nihon šoki (V. Krupa v r. 1979 prerozprával časť Kodžiki do súboru mytologických príbehov pre deti)) cisár Džimmu, priamy potomok bohyne slnka Amaterasu Ómikami v roku 660 p.n.l. Historicky doložená je z čínskych zdrojov až vláda 30. cisára Bidacua (vládol 572-585 n.l.). Napriek tomu je japonský cisársky rod najdlhšie vládnucim rodom (pri kapitulácii Japonska po druhej svetovej vojne cisár Hirohito poprel božský pôvod svojho rodu. Cisár v súčasnosti plní iba reprezentatívnu úlohu). Etnografia Japoncov dodnes nie je úplne vyjasnená. Na území dnešného Japonska je doložená existencia kultúry národa Ainu, ktorého zvyšky populácie dodnes žijú na severe ostrova Hokkaidó.

Kultúra Džómon (cca 10 000 – 300 p.n.l.) známa vysokým stupňom technológie výroby úžitkovej, ale aj umeleckej keramiky má pravdepodobne vzťah viac k Ainuom ako k Japoncom. Kultúra Jaoi sa naopak pripisuje predkom Japoncov.

Silná prístahovalecká vlna priniesla okolo roku 300 pred našim letopočtom nové technológie, ktoré znamenali skok z kamennej doby do doby železnej.

V kultúre Jajoi bolo rozvinuté poľnohospodárenie v sociálnych skupinách známych ako koku.

Obdobie medzi tretím storočím nášho letopočtu a rokom 710 sa nazýva Kofun podľa mohýl slúžiacich ako hrobky pre dôležité osobnosti. Už v tomto období sa začal formovať prvý štát Jamato. Dôležitými kultúrnymi svedkami sú dodnes zachované artefakty, najmä hlinené sošky haniwa. Náboženské predstavy naplňali animistické božstvá kami uctievané v svätyniach mija.

Neskorší názov pre tieto predstavy je šintó, cesta bohov. Akceleračným činiteľom kultúrnych zmien bolo prijatie posolstva z kórejského kráľovstva Pekče na dvore cisára Kimmei v r. 552. Toto posolstvo predznamenovalo neskorší príchod pevninského vzdelania. V r. 554 pricestovala z Pekče skupina mužov znalých čínskych klasikov, lekárske vedy a veštenie. Čínska veda a vzdelanosť sa stali na cisárskom dvore populárnymi. Japonci nemali vlastné písmo, preto prijali čínske znakové. To aj napriek tomu, že čínština je monoslabičným a japončina polyslabičným jazykom. Významným faktom bolo to, že so znakmi kandži prebrali aj tisícky slov z vyspelej čínskej kultúry, jej literatúra a myšlienky.

Kultúrne zmeny v rokoch 592 – 710 n.l.

V roku 592 sa na čelo vlády dostal princ Šótoku »korunný princ múdra cnosť« ako regent cisárovnej Suikó. Vyznačoval sa prezieravou myslou. Aj ako prostriedok politickej moci zakladal budhistické kláštory, ktoré sa popri cisárskom dvore stali (podobne ako to bolo v rovnakom období v Európe) strediskami vzdelanosti. Už o dvanásť rokov po svojom nástupe k moci, v roku 604, vyhlásil Výnos sedemnástich článkov (Džúšičidžó kempó), ktorý bol síce len súhrnom morálnych zásad konfuciánskeho typu, predsa však určoval politické princípy.

Obdobie prvej vlny pevninských vplyvov dokladuje založenie prvého budhistického kláštora Asuka v r. 588, neskôr v roku 607 veľkého kláštora Hórijúdzi a prvé oficiálne posolstvo do Číny v tom istom roku. Podobné posolstvá sa opakovali. Súčasne s nimi boli do Číny vysielaní študenti, zostávajúci niekoľko (aj desiatok) rokov. Ďalšie vedomosti, kultúru a technológie prinášali remeselníci a kupci.

Reforma Taika, nazývaná Veľká bola vyhlásená v roku 645 po násilnom prevrate na cisárskom dvore. Hlavným cieľom bolo vyvlastnenie súkromnej pôdy do rúk štátu a zmena statusu roľníkov na štátnych poddaných. Toto obdobie sa označuje aj obdobím ricurjó koka, obdobím štátu založenom na trestoch a príkazoch. V roku 701 bol podľa čínskeho vzoru vyhlásený zákonník Taihó. Išlo o prepracovanú zbierku nariadení Taika. Upevňoval sa hierarchický sociálny systém. Vrcholom bola aristokratická šľachta kuge, na spodnej časti rebríčka otroci (10 – 15% z obyvateľstva).

Obdobie Nara (710 – 794)

Éra je nazvaná podľa nového sídla cisárskeho dvora. Dvestotisícové mesto Heidžókjó (dnes Nara) bolo v priebehu dvoch rokov vystavané podľa čínskeho vzoru.

V roku 712 bola dokončená kompilácia Kodžiki (Záznamy starých vecí) a v roku 720 Nihon šoki (Japonské kroniky). Zachytávajú mytológiu, kozmologické predstavy so snahou objasniť najstaršie dejiny Jamato a cisárskeho rodu. Kniha Fúdoki zachytáva tradície z rôznych oblastí krajiny.

Prvá antológia japonskej poézie s názvom Manjósú bola zozbieraná okolo roku 760. Toto

literárne dielo obsahuje okolo 4 500 básní dvorských, ale i ľudových, písaných v rôznych štýloch. Napísaná bola zjednodušeným slabičným písmom, ktoré znamenalo možnosť rozmachu pôvodnej japonskej tvorby.

Prirodzenou podmienkou pre chod úradníckej mašinerie bola prístupnosť ku vzdelaniu. Reformy Taika priniesli prvý japonský Učebný zákon Gakurei podľa čínskeho Tangského vzoru. Na jeho základe vznikli inštitúcie Daigaku (Daigaku rjó, Veľká akadémia v hlavnom meste) a kokugaku (miestna akadémia, v hlavných mestách provincií). Čínština plnila úlohu jazyka vzdelancov. Prístup na Narskú akadémiu čínskeho konfuciánskeho typu mali len synovia vysokopostavenej šľachty kuge, preto nemala veľký vplyv na vzdelanostnú úroveň štátnych úradníkov, pochádzajúcich z menej majetných vyšších vrstiev. Okrem toho, jednotlivé funkcie neboli obsadzované exaktne podľa výsledkov štátnych skúšok, skladajúcich sa podobne ako v Číne z astrológie (onmjurjó), medicíny (tenjakurjó), hudby (gagakurjó) a podobne.

Obdobie Heian (794 – 1192)

S presťahovaním hlavného mesta (Heiankjó, dnešné Kjóto) sa zmenili aj mocenské pomery. Faktickú moc prevzali cisárski regenti (sessú, kampaku) z rodu Fudziwara. Na prelome 8. a 9. storočia boli vedené veľké vojenské výpravy proti Ainom. Jadro vojsk tvorili podľa cisárskeho nariadenia muži z rodín náčelníkov jednotlivých okresov, čím bol daný základ pre vytvorenie vojenskej šľachty buši ako protikladu k aristokratickej šľachte kuge, sústredenej okolo dvora.

Mimo štátom podporovaných akadémií existovali rôzne súkromné vzdelávacie inštitúcie, sústredené najmä v hlavnom meste. Spomínajú sa Kobunin (začiatok 9. stor.), Kangakuin (821), Gakkanin (9. stor.), Šógakuin (881) a ďalšie. Zväčša spolupracovali s Daigaku. Strediská vzdelanosti širších vrstiev boli v budhistických kláštoroch. Gakurin, významná budhistická vzdelávacia inštitúcia bola akoby zmenšeninou Veľkej akadémie. Okrem monopolu na vzdelanie získavali kláštory veľkú hospodársku a politickú moc.

Éra Heian je známa vysokou úrovňou aristokratickej kultúry, ktorá sa však, spolu so vzdelaním, nedostala za múry Kjóta. Jednotlivé rodiny sa pri štúdiu na akadémii špecializovali na určitú časť konfuciánskeho učenia so zameraním na praktickú filozofiu. Usporadúvali sa súťaže v písaní poézie a stopäťdesiat rokov po Manjósú bola v roku 905 vydaná prvá oficiálna zbierka tisícstojedenástich básní z cisárskeho dvora – Kokinwakašú. Je písaná v duchu mono no aware, vcítienia sa do podstaty vecí. (Vydavateľstvo Petrus vydalo v r. 1998 výber z Kokinšú v brilantnom preklade K. Strmeňa)

Krátko po začiatku 11 storočia, keď bolo všeobecným zvykom písať denníky boli napísané denníky s črtami literárnych diel. Vznikol aj román Gendži monogatari (považovaný za prvý na svete) zo štetca dvornej dámy Murasake Šikibu. Ženy sa niekoľko nasledujúcich storočí nemohli uplatniť v nijakej oblasti, kultúru a vzdelanie nevynímajúc.

System akadémií Daigaku a kokugaku začal v desiatom storočí upadať. Okrem toho, že budova Daigaku v r. 1177 vyhorela, bola obeťou sociálnych zmien. S rozvojom pôvodnej japonskej literatúry sa záujem o klasické čínske vedy zmenšoval. S rastúcou mocou buši a upadajúcim vplyvom kuge sa uberalo čoraz

viac z finančných prostriedkov pre akadémiu. Napriek tomu mala akadémia Daigaku veľký vplyv na vzdelanie aj v ďalších obdobiach.

Koniec obdobia Heian bolo poznamenané bojmi o regentské kreslo. Po krátkom období vládnutia rodu Taira prevzal moc rod Minamoto.

Obdobie Kamakura (1192 – 1333)

Od obdobia Kamakura (1192 - 1333) prevzala výkonnú moc vojenská šľachta buši prostredníctvom stanovnej vlády bakufu (vládca mal titul seiitai šógun, resp. jeho regent šikken). Pozostatky Heianského vládneho systému však ešte celkom neodumreli, takže môžeme hovoriť o duálnom systéme. Dokázal ale odolať aj dvom mongolským inváziám v rokoch 1258 a 1281.

Počiatky vzniku dominancie vojenskej šľachty (buši) nad aristokratickou šľachtou (kuge) v stredovekom Japonsku, je spojená s víťazstvom rodu Minamoto nad rodom Taira (pôvodný príbeh Heike monogatari vyšiel v r. 1993 v českom preklade ako Příběh rodu Taira), ktorý predtým zničil dlho vládnucci aristokratický rod Fudžiwara (vystupovali v úlohe cisárskych regentov). V roku 1192 (začiatok éry Kamakura) získal Minamoto no Joritomo titul seiitai šógun, ustanovil vládny systém bakufu a položil tak základy vlády silnej vojenskej šľachty, ktorá sa udržala až do r. 1868.

Vládnuca sila pozostávala z príslušníkov triedy buši - vojakov, bojovníkov. Pôvodné vnútorné hierarchické rozdelenie na kenin (alebo gokenin), vyššie postavených buši, nižších samurajov a najnižšie postavených zusa sa v neskorších érach nezachovalo. Začalo sa používať dodnes známe samuraj pre označenie všetkých vrstiev. Samuraj bol pôvodne podriadený hodnostárovi kenin, čo znamená človek, patriaci k rodovému domu, k rodu. Obidve triedy jazdili na koni a boli ekonomicky nezávislé. Pešiáci zusa (ašigaru) boli závislí na svojich pánoch.

Slovo samuraj je odvodené od starojaponského kmeňa saburau, znamenajúceho strážiť, byť v strážii, resp. byť v niečích službách, slúžiť. Vzťah medzi jednotlivými triedami bojovníkov znamenal nóvum v systéme vzťahov poddaného a nadriadeného. Príslušník nižšej triedy využíval výhody spočívajúce v

istej ekonomickej a sociálnej zábezpeke u svojho pána, na oplátku však musel byť kedykoľvek schopný prijať hókó, požiadavku splnenia záväzku ochraňovať svojho pána. A to i obetovaním svojho vlastného života, či života svojich blízkych.

Záväzok bol neskôr najmä emocionálny. Samuraj, ktorý stratil svojho pána, nestratil iba svoje zamestnanie, ale aj vlastný zmysel života. Stal sa z neho rónin. Vyjadrením zbytočnosti života rónina bola rituálna samovražda, seppuku. V zvláštnych prípadoch, ako ukazuje populárna historická udalosť 47 róninov zo začiatku 18. storočia (Čikamacuovo prerozprávanie príbehu vyšlo v češtine v r. 1945 pod názvom Samurajská česť), rónin vykonával službu svojmu pánovi aj po jeho smrti (napríklad vo forme pomsty). Buši skutočne ovládali lepšie meč ako štetec. Ťažisko sa prenieslo na výcvik v jazde na koni, a výcvik vojenských umení budžucu - lukostreľba, šerm, vojenská taktika a podobne. Do popredia vystúpili prepracované etické normy bojovníkov s ťažiskom na oddanosti, lojalite. Kamakurské obdobie dalo základy pre vznik prepracovanú japonskú kultúru bojovníkov, s vrcholom v ére Edo (Nitobé 1904).

Mnoho tradičných vzdelávacích inštitúcií ostalo v ruinách. Okolo r. 1256 vznikla v oblasti dnešného Tokia Kanazawa bunko, významná, dodnes zachovaná knižnica.

Budhistické sekty vznikajúce v tomto období do svojho učenia zahŕňali konfucianizmus aj s jeho orientáciou na vzdelávanie. Pri jednotlivých kláštoroch vznikali školy s centrami v Kjóte a Kamakure.

Obdobie Ašikaga Muromači (1333 – 1573)

V tomto období sa za neustálych bojov cisársky dvor pokúsil prevziať vládu. Vojenský neúspech zapríčinil vznik dvoch paralelných cisárskych sídiel. Skutočnú moc však mali šóguni z rodu Ašikaga. Následnícky spor vládnuceho rodu spôsobil v r. 1467 začiatok storočného obdobia nepretržitých občianskych vojen.

Opäť sa obnovovali diplomatické a obchodné styky s mingskou Čínou. Výrobcovia sa začali organizovať do združení za, podobných európskym gildám. Silneli obchodnícke rody gojó šónin. Najvýznamnejšou vzdelávacou inštitúciou

v tomto období bola Ašikaga gakkó (1439). Postupne sa preorientovala z vyučovania konfucianizmu na vzdelávacie centrum zenových mníchov. Kláštorné školy terairi sa nezameriavali iba na vzdelávanie a výcvik mníchov, ale aj širšieho obyvateľstva, ktoré tu mohlo získať základy gramotnosti. Školy tarairi boli predchodcami neskôr veľmi vplyvných škôl terakója. V polovici 14. stor. sa objavila učebnica oraimono na praktickú výučbu písania. Hrala základnú rolu v histórii japonských učebníc až do reštaurácie Meidži v r. 1868 (Katsuta – Nakauchi 1999).

Vznikli mnohé architektonické pamiatky. Známa kamenná záhrada kláštora Rjóandži, Jošimasov Strieborný pavilón. Rozvíjala sa kultúra čajového obradu (čanoja) a aranžovania kvetov (ikebana). Vznikala mešťanská literatúra otoigizóši a divadlo kjógen. V r. 1549 do Japonska priplával František Xaverský a predznamenal obdobie vplyvu európskej kultúry.

Záver éry (1467 – 1568) sa dnes označuje ako Sengoku, obdobie Bojujúcich kniežactiev. Nobunaga, prvý z troch zjednotiteľov Japonska (Nobunaga, Hidejoši, Tokugawa), začal víťazné ťaženia, v ktorých nastal výrazný rozvoj vojenských umení. Zjednotitelia boli v navzájom podriadených vzťahoch. Zjednocovanie prebiehalo podľa princípu gekokujó – tí čo sú dole, víťazia nad tými hore.

Obdobie Azuči – Momojama (1576 – 1603)

V tomto krátkom období procesu zjednocovania Japonska prevzal moc Hidejoši (neskôr prijal rodové meno Tojotomi), Nobunagov vazal. Nastal tzv. hon na meče (katanagari), počas ktorého boli roľníkom odobraté všetky zbrane.

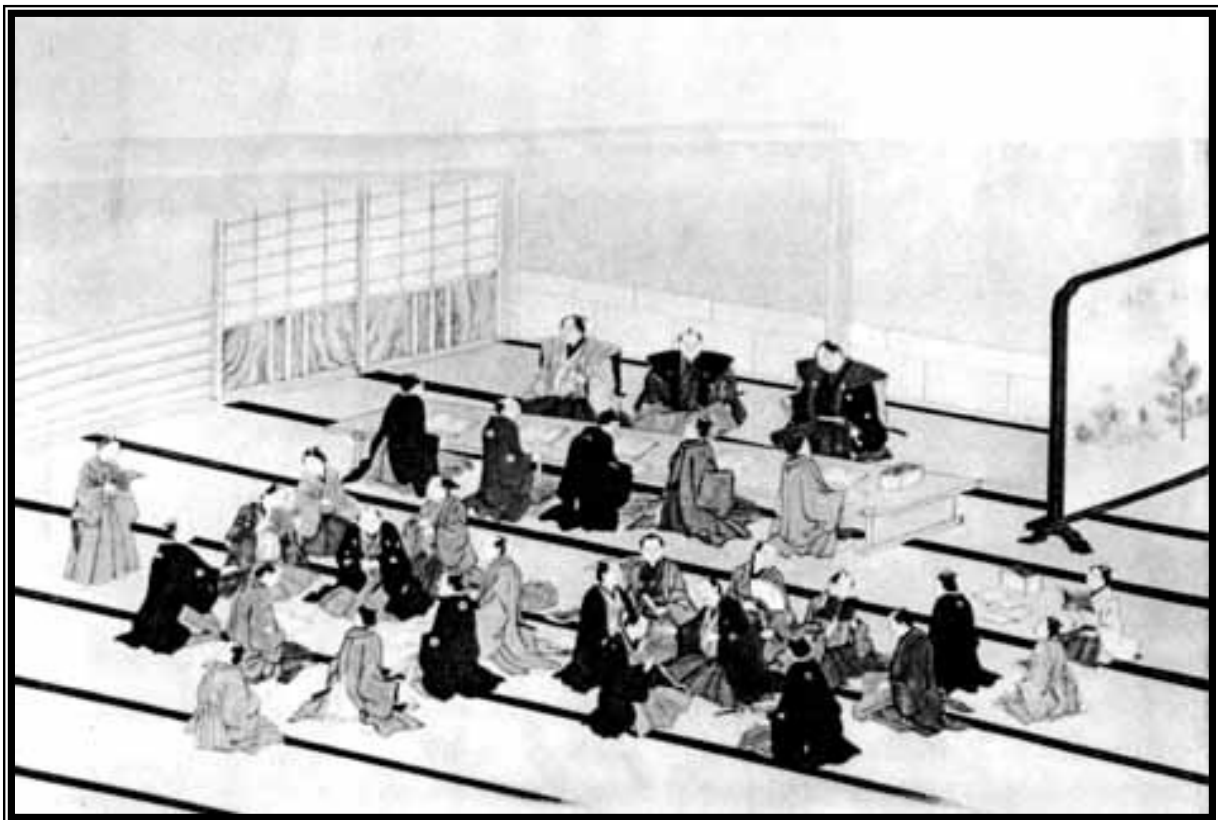
Japonsko sa stávalo do ohniska záujmu európskych obchodníkov a misionárov. Zväčšujúci sa politický vplyv jezuitských misionárov (Portugalci) a ich podozrivé spory so španielskymi františkánmi viedli regenta Hidejošiho k ich postupnému násilnému potláčaniu. Aj napriek tomu stihli byť do japončiny preložené prvé kresťanské knihy.

V známej bitke pri Sekigahare v r. 1600 sa ukončilo zjednocovanie Japonska. Predchádzajúce boje podnietili vznik mnohých nových škôl šermu a

iných vojenských umení. Stali sa tiež miestami získavania bojových skúseností osobností ako Mijamoto Musaši a Munenori Jagjú.

Obdobie Tokugawa (Edo) (1603 – 1868)

Bojmi na prelome storočí sa Japonsko vo forme prísne kontrolovaného zväzku relatívne autonómnych kniežat (daimjó) definitívne zjednotilo pod vládou šóguna Tokugawu. Sprísnil sa pravidlá pohybu a slobody obyvateľstva. Vytvoril sa a neustále dopĺňal Zákonník vojenskej šľachty (Buke šohatto, r. 1615). Venoval sa aj výchove. Prvý zo sedemnástich článkov nariaďoval samurajom povinnosť venovať sa literatúre a vojenským umeniam, ďalšie články upravovali ich správanie a práva (Hilská 1953). Pevnosť vlády Tokugawovcov stála na sankin kótai (1635), držanie rukojemníkov, služba kniežat v Ede (na konci 18. stor. malo Edo takmer milión obyvateľov) a na komplikovanej sústave štátnych úradov.

Tieto právne úpravy však nemohli zabezpečiť zvnútorňenie sa s týmito pravidlami. Odklon od vojenstva počas mieru v 17. - 19. storočí mal za následok viacero pokusov o nájdenie významu a zmyslu existencie buši. Vplyv na ne mali

japonské náboženské a filozofické koncepcie. Cez výnimočné osobnosti japonskej vojenskej kultúry boli zaznamenané a dodnes sú zachované najvplyvnejšie myšlienky.

Na rozdiel od aristokratickej šľachty kuge, ktorá sa vzdelávala predovšetkým v kultúrnej oblasti, t.j. maľovaní, písaní, hudbe, tanci a podobne, vojenská šľachta buši v zmysle bunbu rjódó pestovala vojenské umenia a kultúrne zručnosti ako jednotu vzdelania. Bunbu rjódó v preklade znamená spoločná cesta vojenstva a kultúry. Je tu vyjadrený ideál bojovníka, vynikajúceho vojenskými zručnosťami a pritom zručného v rôznych oblastiach umenia. Samuraji sa takto prispôbovali novým mierovým podmienkam. Vojenské umenia sa stávali viac spôsobom realizácie životnej filozofie ako nevyhnutným nástrojom prežitia. V tejto dobe vznikali mnohé školy lukostrelby, šermu, zápasu a podobne. Bojová taktika nadobúdala filozofický charakter a diela Musašiho a Jagjúa sa dnes považujú za jeden z prameňov japonského manažmentu.

Éra Tokugawa/Edo sa niesla v znamení izolácie Japonska od vonkajšieho sveta a upevnením vnútornej štruktúry moci. V praxi to znamenalo zákaz prítomnosti cudzincov (najmä západných) na hlavných ostrovoch (prebiehal obmedzený obchod s Holandskom) a prísny zákaz kresťanstva. Rovnako Japonci nesmeli pod trestom smrti odísť do cudziny.

Spoločnosť sa rozštrukturovala do spoločenských tried. V zostupnom poradí išlo o samurajov (ši, 7% z obyvateľstva), roľníkov (nó), remeselníkov (kó) a najnižšie stojacich obchodníkov (šó). Mimo tohoto rebríčku stála aristokracia kuge, mnísi a ľudia eta, tzn. nečistí.

Táto štruktúra vychádzala z Cu Siho neokonfucianizmu (jap. šušigaku), do Japonska uvedeného zenovými mníchmi. V r. 1630 Založil Razan Hajaši v Ede neokonfuciánsku akadémiu Gakumondžo Seidó, neskôr povýšenú na ústav Šóheikó pre vzdelávanie šógunátneho úradníctva (podobala sa niekdajšej Daigaku), podľa ktorej vzápätí vznikali nové školy po celej krajine. Navštevovali ich predovšetkým buši. Jednotlivé kniežactvá otvárali hankó, školy praktických vied džicugaku. Dôraz sa kládol na vedomosti a zručnosti využiteľné v praxi a na dejiny. Vzniklo

viacero historických publikácií i filologická škola národnej vedy (kokugaku) s veľkým významom pre nebojujúcich buši.

A. Svojsík opisuje vo svojej publikácii "Japonsko a jeho lid" (1913, s. 287 - 290) samurajov pomocou prirovnania k anglickému gentleman. Napriek ich nespornému životnému majstrovstvu nás v súčasnosti niektorí učitelia (napr, Š. Nišio) upozorňujú, že ich podstata nadradenej sociálnej triedy im umožňovala ich rast na úkor potu a krvi poddaných, z ktorých práce žili.

B. Išida vytvoril filozofický smer šingaku, učenie mysle, či veda o morálke. Podával vysvetlenie pre legitimitu podnikateľských aktivít obchodníkov a filozoficky staval túto triedu na úroveň buši. Na jeho základe vznikali školy pre dospelých Šingakuša (na konci 18. stor. okolo 200).

V všeobecnosti možno povedať, že vzdelávanie v období Tokugawa/Edo bolo charakterizované zameraním na praktický život, veľkým vplyvom konfucianizmu a budhizmu a orientáciou na etiku, históriu a klasickú literatúru. Na konci obdobia Edo silnela požiadavka zámoria na otvorenie sa Japonska. Hrozba vojenskej intervencie vyspelejších krajín podporila všetky vrstvy obyvateľstva,

najmä však protitokugawskú opozíciu aby presne vymedzila svoje politické pozície, pričom sa ukázalo, že šógun nemá potrebnú podporu.

Koniec samurajov? Obdobie Meidži (1868 – 1912)

Pod hrozbou vojenskej intervencie zo strany USA sa Japonsko muselo na konci 19. storočia otvoriť vonkajším vplyvom. Bol zrušený šógunát a faktická moc sa dostala do rúk cisára. Ústava dokončená v r. 1889 zaviedla politický systém tennósei, platný až do druhej svetovej vojny. Japonsko sa výrazne orientovalo na vstrebávanie západných poznatkov a technológií. Modernizáciu Japonska v Meidži by sme mohli nazvať aj westernizácia. Zo stáročia izolovanej zeme sa stala expanzívna krajina zameraná na získavanie vojenskej moci na Boninských ostrovoch, Okinawe, v Číne, Rusku a Kórei.

Zrušenie šógunátu pochopiteľne znamenalo aj formálny zánik spoločenských skupín. Bývalí samuraji stratili svoje renty, postavenie. Nie však politický a ekonomický vplyv. Neskoršia fašizácia a militarizácia Japonska bola dôsledkom hladu bývalých samurajov po stratených výsadách. To je obdobie, ktoré priamo ovplyvnilo aj vývoj aikidó.

Odporúčaná literatúra.

- BOHÁČKOVÁ, Libuše - WINKELHÖFEROVÁ, Vlasta. 1987. *Vějíř a meč*. Brno : Panorama 1987. 389 s.
- ČIKAMATSU, Monzaemon. 1945. *Samurajská čest*. Praha : Světový Literární Klub 1945. 168 s.
- DAY, Stacey B. – INOKUČI, Kijoši. 1998. *Moudrost samurajů*. Praha : Trigon 1998. 134 s.
- DRAEGER, Don F. - SMITH, R. W. 1995. *Asijská bojová umění: Historie, techniky, zbraně*. Bratislava : CAD Press 1995. 219 s.
- EARHART, H. Byron. 1998. *Náboženství Japonska: Mnoho tradic na jedné svaté cestě*. Praha : Prostor 1998. 189 s.
- FOJTÍK, Ivan. 1993. *Japonská bojová umění budžucu*. Praha : Naše vojsko 1993. 175 s.
- HILSKÁ, Vlasta. 1953. *Dějiny a kultura japonského lidu*. Praha : Československá akademie věd 1953. 382 s.
- JAGJÚ, Munenori. 1997. *Kniha rodinných tradic válečného umění*. in Cleary, Thomas (ed.): *Kniha pěti kruhů Mijamoto Musašiho a Kniha rodinných tradic válečného umění od Jagjú Munenoriho*. Praha, Talpress 1997.
- JANOŠ, Jiří. 1998. *Tajemný Nippon*. Praha : Libri 1998. 312 s.
- Japan's modern educational system: A History of the First Hundred Years*. 2000. Tokyo : Monbusho 2000. <http://www.monbu.go.jp> (2000-12-14)
- Kokinšú*. 1998. STRMEŇ, Karol (prekl.), miesto vydania neuvedené : Petrus 1998. 150 s.
- KRUPA, Viktor. 1979. *Kodžiky: Japonské mýty*. Bratislava : Tatran 1979. 229 s.
- MUSAŠI MIJAMOTO. 1998. *Kniha pěti kruhů: Go rin no šo*. Bratislava : CAD Press 1998. 176 s.
- NAKANE, Chie. 1987. *Japonská společnost*. Bratislava : ÚML ÚV KSČ 1987. 127 s.
- NITOBÉ, Inazo. 1904. *Bušido*. Praha : Josef Pelcl 1904. 105 s.
- PRONNIKOV, V. A. – LADANOV, I. D. 1989. *Japonci jak je neznáme*. Praha : Lidové nakladatelství 1989. 227 s.
- Příběh rodu Taira*. 1993. FIALA, Karel (prekl.). Praha : Mladá Fronta 1993. 480 s.
- REGULI, Zdenko. 1999. *Japonská cesta celoživotného vzdelávania*. Vzdelávanie dospelých, 1999, 4, 3, s. 40 –

- REGULI, Zdenko. 1999. *Tradičné japonské kultúrne prvky v aikidó*. In *Zborník referátov z 5. Celoštátnej študentskej vedeckej konferencie vo vednom systéme "vedy o športe"*. Prešov: Prešovská univerzita 1999, s. 126 - 129.
- REGULI, Zdenko. 2000. *Aikidó: Terminologický slovník*. Bratislava : Univerzita Komenského 2000. 97 s.
- REGULI, Zdenko. 2001. *Výchova a vzdelávanie dospelých v Japonsku*. &Diplomová práca?. Bratislava : FiF UK 2001.
- REISCHAUER, Edvin O. – CRAIG, Albert M. 2000. *Dějiny Japonska*. Praha : Lidové noviny 2000. 441 s.
- SASAMA, J. 1998. *Úvod*. In BOTTOMLEY, I. – HOPSON, A. P.: *Zbraně a zbroj samurajů: Dějiny japonského zbrojířství*. Praha : Svojtka 1998, s. 7.
- SVOJSÍK, Alois. 1913. *Japonsko a jeho lid*. Praha : Svojsík 1913. 564 s.
- VASILJEVOVÁ, Zdeňka. 1986. *Dějiny Japonska*. Praha : Svoboda 1986. 603 s.
- WINKELHÖFEROVÁ, Vlasta. 1999. *Japonsko: dějiny odívání*. Praha : Nakladatelství Lidové Noviny 1999. 325 s.